

1893. Te Kaunihera. Pitihana a Meiha Keepa te Rangihwinui me Etahi Atu Mo Runga mo te Mahara Kia tu he Paramete Maori (Me Nga Whaikorero ki te Aroaro o te Komiti mo Nga Mea Maori). / *whakatakotoria ki te teepu o te Kaunihera, whakahau ana kia taia.* He mana whakau, i Taia a te S. COSTALL, Kai-tai Perehi a te Kawanatanga, Weringitana.— 1893.

Report.PITIHANA Nama 3, a MEIHA KEEPA ma.

RIPOATA a te Komiti o te Kaunihera mo nga Mea Maori, mo runga mo te pitihana a Meiha Keepa me etahi atu.

E tono ana tenei pitihana kia whakaaetia atu tetahi Pire hei whakamana i nga tikanga i wakaaetia i te Runanga o te Whakakotahitanga i te Hui ki Waipatu.

Kua ata whiriwhiria e te Komiti aua putake a i runga ano i te tono a nga Maori i karangatia a Meiha Keepa raua ko Wi Parata hei mangai mo nga kai-pitihana.

Ko nga tikanga e tonoa nei kia mahia i roto i te Pire hei whakarereke i nga tikanga mo te iwi Maori, he putake taimaha rawa e pa ana ki nga Ture Whakamana mo te Koroni, e mahara ana te Komiti ko te Kawanatanga anake te mea tika mana e timata mai aua tu putake, a e mahara ana te Komiti me tuku atu tenei Pitihana me nga pukapuka me nga whaikorero ki te Kawanatanga mana e whiriwhiri.

9 Akuhata, 1893. H. WIREMU, Tiamana.

Petition. Ki nga Rangatira me te Tumuaki me nga Mema o te Runanga Nui kua hui ki te Paremata.

HE PITIHANA Whakaiti o nga Tangata Maori i kowhiria e nga Iwi Maori, o te huinga Kotahitanga o Niu Tireni:—

- Ko o koutou kai-inoi, me nga tamariki, me nga uri o te iwi Maori nui tonu i ata koropiko, i ata rere marie ki raro i te mana o te Karauna o Ingarangi i noho mai i te tau 1835, me te tau 1840, i runga i te Tiriti o Waitangi, ka whakaurua nga Maori o Niu Tireni, ki roto ki te mana me te Rangatiratanga o Ingarangi o te ao katoa.
- Ko o koutou kai-inoi, me o ratou matua i hiahia rawa i muri mai o taua wa kia ata noho pai ratou ko nga Pakeha e haere mai ana ki enei motu noho ai, kia akona hoki ratou ki nga mahi whakawhaira wa me nga mahi o te rangimarie.
- No te takiwa i tuturu ai ki nga iwi Maori te whakapono ki a te Karaiti, ka noho ratou i runga i te rangimarietanga, kua whakarerea hoki nga tikanga o mua a te iwi Maori, ara no te urunga o nga rangatira ki roto ki te whakapono ki a te Karaiti.
- Muri iho i tena ka tukua e nga iwi Maori nga herehere i mau i nga whawhai i mua kia hoki ki o ratou kainga me o ratou Iwi, ka puta hoki i reira i roto i te hinengaro o te tangata te hiahia ki nga mahi rapu tikanga, e puta ai te pai me te ora me te hiahia ki nga mahi ahua whenua kia whiwhi kia ratou.
- No te takiwa i whakarereketia ai te ahua o te Kawanatanga ki Niu Tireni nei a whakaturia ana ko te Paremata i te tau 1854, kaore hoki o koutou kai-inoi me o matou kaumatua i marama ki taua tu Kawanatanga ahua hou, he tokomaha hoki o matou i mahara hei taimahatanga tena mo runga i nga iwi Maori ara hei mea whakatina mo ratou.
- No runga i tenei whakaaro ka mea etahi o nga iwi, kia whakaturia he Kingi Maori mo ratou engari kaore ratou i mea kia rere atu ratou ki waho o te mana o te Kuini, engari he mea ma taua Kingi me tona Kaunihera e hoatu he tikanga ki nga iwi o te motu e whakarongo ai ratou ki te ture a ma te Kawanatanga o te Kuini e whakamana tana mahi.
- He nui nga tangata i ngakau pawera, kei riro o ratou whenua i nga mahi a te Kawanatanga hou no reira ratou ka whakakotahi hei whakakore i nga ture whenua katoa.
- I puta i roto i aua whakahaeretanga nga whawhai me nga raruraru i mate ai nga iwi Maori i roto i nga tau maha.
- I roto i nga whawhai katoa i te iwi Maori ratou ko nga Pakeha i muri mai o te otinga o te Tiriti o Waitangi tae noa mai ki tenei takiwa, he nui nga Maori apiti ki nga kai-inoi i uru ki te taha o te Kuini whawhai atu ai ki o matou whanaunga Maori ano.

- Mehemea kaore i whakauru atu nga Maori me o koutou kai-inoi ki roto ki nga hoia a te Kawanatanga penei kua mutu te mana o te Karauna o Ingtangiki Niu Tireni i taua takiwa, kua peia atu nga Pakeha kia haere.
- I te tau 1865 i whakaturia he Kooti i huaina ko te Kooti Whenua Maori hai kimi i nga tangata pono tika ki nga whenua o nga iwi me nga hapu ara i runga i nga tikanga Maori.
- Ko te mahi a taua Kooti i kino i te timatanga mai rano no te mea i tukua e te Kooti nga whenua a nga iwi me nga hapu ki nga tangata kotahi tekau. Na i runga i te Ture i mahia e te Kawanatanga hou i whaimana taua kotahi tekau ki te hoko atu i nga whenua a te iwi nui tonu ko nga moni utu o aua whenua e puritia ana hei moni ma ratou ake i whakapaua noatia atu ranei.
- I runga i taua tikanga kua riro ko taua tekau tangata hei whakamate i te whenua me te iwi, kua tu ko ratou nga tino tangata no ratou ake te whenua, ko te iwi he pononga.
- No te kitenga o te Kawanatanga hou ara te Paremata i te he o ta ratou mahi tuku i nga whenua o nga iwi ki te tekau tangata a kaore i kiia hei kaitiaki noaiaho aua tangata tekau mo te iwi katahi ka mahia tetahi Ture ke, i te tau 1867. Ko taua Ture i mea me tuhi ki roto i nga pukapuka o te Kooti nga ingoa o nga tangata katoa, no ratou te whenua me te tekau tangata ano, no reira kua kore e ahei taua tekau tangata ki te hoko ki te mokete ranei i te whenua o te iwi.
- Ki te whakaaro a o koutou kai-inoi, ko taua Ture o te tau 1867 te Ture pai atu o nga Ture katoa i mahia e te Paremata mo nga whenua Maori.
- I te tau 1873 i mahia e te Paremata tetahi Ture rereke noatu, i taua takiwa ka timata te nui haere o nga raruraru me nga mate o te iwi Maori, ko a matou kawenga e waha ana i nui haere te taumahatanga tae mai ki tenei ra.
- Kua nui haere i naiane te pouritanga me te kino o te mahi a te Kooti Whenua Maori. He mea whakakino tangata ia, e hara i te mea whakapai tangata.
- I runga i nga Ture i whakaturia i te tau 1873, i muri mai hoki, he nui nga tangata Maori i kiia no ratou ake nga whenua o te iwi katoa a kua hoatu he mana ki te tangata kotahi ruarua ranei, hei taki mai Iri runga ki te whenua o te iwi nui tonu i nga kereme a nga Pakeha hoko whenua, riihi whenua ranei.
- Ko tenei mana o te tangata kotahi, hei homai raruraru ki runga ki te whenua o te iwi, kaore i kitea i roto i nga iwi Maori i mua notemea na te iwi katoa, na te hapu ranei te whenua.
- I runga i tenei tu mahi a te tangata kotahi kua whakanohoia nei ki runga ki a matou e nga Ture i mahia e te Paremata, kaore e ahei ia matou te whakahaere i o matou whenua te hoko te aha ranei. E penei ana matou me te kahui hipi, kaore he hepara e atiatia haeretia ana piko atu piko mai.
- Kua whakaitia kua whakakuaretia hoki matou nga Maori e nga Ture i mahia e te Paremata i te whakahaeretanga hoki a nga Kooti Whenua Maori. Ko te mana o nga rangatira, me nga ariki kua whakangaromia, ko matou ko te iwi nui o te motu nei kua pakarukaru, ko nga iwi kainga kua whakamatea.
- Ko o koutou kai-inoi e tuhia ana kia ata whakahaerea nga whenua e toe ana ki a matou i runga i te ara tika me te whakaaro mohio hei oranga mo matou, me a matou tamariki tetahi kia ata tahuri ki nga mahi ahu whenua kia whai hoki ki ta te Pakeha ki tana mahi i ana rawa.
- E kore rawa e taea te ata whakaatu i te katoa o nga he me nga mate e pa ana ki a matou me a matou iwi i runga i te whakahueretanga o aua Ture e korero nei matou, kua nui nga tau i whakaarahia ai e matou to matou reo ki te whakahe ki aua Ture, otira he maumau korero noa ia.
- Kaore matou e mohio ana ki tenei tikanga ara ko nga tangata whai matauranga e tukua ana e nga tangata o te motu nei ki te Paremata hei kaihanga Ture tika, otira e waiho ana matou e aua tangata, kia takahia kia whakamatea i ia tau i ia tau, ina hoki e kiia ana he mahi i nga mahi pai mo te iwi Maori ta nga Kawanatanga katoa e hiahia ana, kaore ho mahi kino.
- Hua noa ho tika kia mohio to koutou Paremata Rangatira ki nga he e korero nei matou otira kua rongo matou e iti ana te whakaaro ki te taha Maori ko nga karanga me nga inoi a matou kia whakaorangia matou e rite ana ki te reo tangata e wawaro ana, ano he hau.

No konei matou ka inoi ki to koutou Whare Rangatira, kia tukua mai he mana ki a matou e taea ai enei mea ara.

- He whakahoki mai ki nga iwi Maori te mana whakahaere i o ratou whenua me o ratou rawa katoa, me te mana whakahaero i to ratou tikanga hei oranga mo te iwi Maori me te rangimorietanga me te pai mo enei motu katoa.
- Me tuku mai te mana ki te Runanga e kiia ana Te Huinga Whakamana Kotahitanga Maori o Niu Tireni, hei Kawanatanga mo ratou ake ano.
- Kia rua nga Runanga, kia kotahi te Runanga Ariki, ko aua Ariki he mea whiriwhiri i nga tino Rangatira toto heke iho, he mea ata karanga ratou mo taua Runanga.
- Kia kotahi Runanga he tangata Maori he mea kowhiri mai ratou e nga iwi me nga hapu hei reo mo te iwi

mo roto i taua Whare Runanga.

- Ma taua Runanga Kotahitanga e tuku he mana, ki nga Komiti Takiwa, o ia Takiwa, o ia Takiwa, ko aua Komiti he tangata Maori, ta ratou mahi he rapu i nga take whenua, me nga wehewehenga whenua me nga mea katoa e mahia ana e ratou i runga i te pono me te tika.
- Tenei ka apititia atu e matou ta matou Ture i whakaturutia e matou i to matou Runanga Huinga Whakamana Maori o Niu Tirenī i tu ki te Waipatu i to 22 o nga ra o Mei, 1893, kei taua Ture nga take katoa o hiahia ana e matou.

E tuturu ana ta matou e tono atu nei ki to koutou Whare Runanga whiriwhiri, i runga i te whakaaro pai me te tika mo nga tono a o koutou kai-inoi.

A ka inoi tonu o koutou kai-inoi.

MEIHA KEEPA RANGIHIWINUI (Major KEMP), and 55 others.

HENARE TOMOANA, Tumuaki o nga Runanga e rua.—Waipatu, Mei 27, 1893.

Ture Huinga Whakamana Kotahitanga Maori. HE TURE hei whakamana i nga Maori ki te hanga tikanga Whakahaere mo a ratou Whenua me o ratou Taonga.

NOTEMEA i raro i te Tiriti o Waitangi tau 1840 i raro hoki i tetahi Ture Nui o Ingarani i paahitia i te 30 o nga ra o Hune, 1852, i huaina, "He Ture hei tuku atu i te mana ki te Koroni o Niu Tirenī" a e whakarite ana i roto o taua Ture tera e tika kia whakamana nga ritenga me nga tikanga me nga mahi whakahaere a nga Maori o Niu Tirenī mehemea kaore aua ritenga e taupatupatu ana i nga tikanga whakahaere o te rangimarie a me whakapumau aua ritenga i naianei kia ahei ai ratou te whakahaere Kawanatanga mo ratou hunga Maori me te wehewehe hoki i etahi takiwa motuhake kia mana ai aua tikanga whakahaere i roto i aua takiwa ka whakaritea nei na reira ka mana te Kuini i runga i tetahi pukapuka mana he mea tuku i raro i te Hiiri nui o te Kiingitanga Huihui ia wa ia wa ki te hanga ritenga whakahaere pena kia ahei ai nga Maori ki te whakahaere i a ratou ahakoa e taupapatu ana e rereke ana aua tikanga Maori i nga ture me nga ritenga whakahaere o Ingarani e whai mana ana etahi wahi ranei ki Niu Tirenī ki tetahi wahi ranei o taua Koroni "A notemea kua tu tetahi huihuinga Rangatira e huaina ana ko te hui o te kotahitanga ki te Waipatu i te 11 o nga ra o Aperira, 1893, kia tono atu ki te Paremata Nui o Niu Tirenī kia homai tetahi mana motuhake kia whai ritenga ratou ki te whakahere i o ratou whenua papatupu whenua karati whenua tiwhikete wheuua memoria whenua rahui ranei i raro i te mana o tetahi Komiti Maori a notemea e hiahia nui ana nga Maori kia tu rite ratou ki te iwi Pakeha e kaha nei ki te whakanaere ritenga mo ratou ki te hoko ki te riihi ki te mahi katoa i nga mahi pewhea pewhea ranei mo o ratou whenua me a ratou taonga e mau motuhake ana ki a ratou a notemea kua tuhia tetahi pukapuka kawenata i waenganui i nga Rangatira Maori o Niu Tirenī he mea haina na nga tangata e 21,900 me era atu pukapuka apiti kia tonoa ki te Paremata Nui o Niu Tirenī kia homai kia ratou te mana whakahaere i o ratou whenua me te mana whakatu Runanga e huaina ana te ingoa ko te Huinga Kotahitanga kia whakaturia hoki he Runanga Ariki e te Runanga Nui o tenei Huinga kotahitanga a notemea kua tupu ake nga raruraru nui i raro i nga ture whakahaere whenua Maori me nga Ture Kooti Whenua Maori na reira kua whakaaro nui nga iwi Maori ki te rapu tikanga e puta ai he ora mo ratou Ma meingatia e te Runanga Nui o Niu Tirenī i roto i te Paremata e noho huihui ana i runga hoki i tona maua enei tikanga e mau ake nei:—

- Ko te ingoa poto o tenei Pire ko te Ture Huinga Whakamana Kotahitanga o nga Iwi Maori 1893.
- Tenei ingoa te Maori ko nga Maori tuturu me nga hawhekaihe o te taha Maori.
- Ka ahei tenei Huinga Kotahitanga ia wa ia wa i raro i te panui ki te whakarite takiwa Komiti Maori whakahaere whenua.
- Ka ahei tenei Huinga Kotahitanga ia wa ia wa i raro i te panui ki te whakamana i nga Komiti whiriwhiri a nga takiwa ko aua Komiti takiwa kaua e neke atu i te toko whitu.
- Ka whai mana tenei Huinga Kotahitanga ki te hanga ture whakahaere mo nga takiwa Komiti kia ahei ai taua Komiti ki te whakahaere take whenua e panuitia ana kia whakawakia e taua Komiti.
- Me haina me hiiri rawa e nga Komiti Takiwa a ratou Whakataunga ka tuku mai ki te Huinga Kotahitanga apiti atu ki nga pukapuka katoa o nga whakawa ma te Tumuaki o te Huinga Kotahitanga e tuku atu ki te Kawana kia whakamana nga Karauna karati ota tiwhikete ranei.
- Me tae mai nga tono whakahaere, whakawa tuarua ranei i roto o nga marama e toru ki te Tumuaki o to

- Huinga Kotahitanga me ata whakamarama mai hoki e nga kai tono nga putake whakahe o ta ratou tono.
- Mehemea ka kore e tae mai he tono whakahe i roto o nga marama e toru hei reira tuku atu ai kia whakamana e te Kawana te mahi o nga Komiti e te Tumuaki o Te Kotahitanga a kaua hoki te Huinga Kotahitanga tona rumuaki ranei e whakararuraru i te whakataunga a nga Komiti Takiwa mehemea ka koro o tae mai he tono whakahe.
- Ko te mana hoko a nga Maori Ma rite tonu ki nga Pakeha kia pera me nga tamariki pono a te Kuini.
- A te takiwa e paahitia ai tonei pire i muri mai hoki e kore e whai mana te Kooti Whenua Maori ki te whakawa whenua haunga ia nga mahi kua whakaotia e te Kooti Whenua Maori.

TAITE, 3 AKUHATA, 1893. (TE WIREMU, Tiamana.)

Te Tiamana (ki a Te Morihana, roia): E tu ana ranei koe hei roia mo nga kaipitihana?

Te Morihana: Kaore au i te hiahia kia whaikorero roa atu au ki te Komiti. Kua ata korero matou ko nga kaipitihana, a e mahara ana matou ko te mea tika ma etahi o nga rangatira Maori e whaki poto atu i a ratou whakaaro, ko ratou hoki kei te marama ki nga hiahia o te iwi Maori. Engari me whakaatu e au ko tenei Pitihana e whakaatu mai ana i nga hiahia a tetahi wehenga nui o te iwi o Niu Tirenī, ara te nuinga o te iwi Maori. Ko te mea hei ata Whiriwhiri ko te rapu mehemea ranei e taea te whakamana aua tono; engari katahi nei ano ka taea te whakamarama aua take ki nga whare o te Paremete. Kaore pea he tikanga kia whaikorero roa atu au ki te Komiti, tera e whakapuakina nga take e nga kaikorero, e Meiha Keepa ranei, kei te mohio hoki ia ki nga hiahia o te iwi Maori, tera e marama ke atu i a ia te whaki atu, nana au i tono kia haere mai mo runga mo te taha ki te iwi Maori.

Meiha Keepa: Ka mihi atu au ki te Tiamana me nga mema o te Komiti mo te whakaaetanga kia tae mai au. Me whakamarama atu e au ki te Komiti nga hiahia, o te iwi Maori kua tuhia nei ki te pitihana e takoto mai na i to koutou aroaro. Kua tae ki te rua tau e whiriwhiri ana nga Maori i nga ture kua mahia i mua, i te whiriwhiri tonu ratou i aua take mai ano i te hui i Waipatu. He mea ata whakatahi tenei na nga Maori i roto i enei ra, e hara i te mea e whai ana i nga tikanga a o matou tupuna. I te ata kimi haere matou i nga tikanga o nga ture e pa ana ki nga iwi Maori, kaore nei matou i te mohio ki ona tikanga tae noa mai ki tenei ra. Kua tirohia e matou nga kupu o te Tiriti o Waitangi, kua ata whiriwhiria e matou ona tikanga. No muri mai i tena ka whakamana te Ture o te tau 1852, te Ture Whakamana i te Koroni, i te rarangi 71, e whakarite ana kia tu he paremete Maori a ko matou ko nga iwi Maori o enei Moutere kaore i nohio ki enei tikanga o aua pukakuka o te Tiriti o Waitangi me te Ture whakamana i te Koroni. Tetahi hoki ko te moni £7,000 mo ia tau mo ia tau. Kaore i whakamaramatia mai ki a matou aua tikanga, ko koutou anake ko nga Pakeha i mohio ki aua tikanga. Kaore koutou i whakaatu mai ki a matou, kaore hoki a matou tamariki i tae nei ki te kura i whakaatu mai ki a matou he penei nga mana kua tukua mai ki a matou ki nga Maori e te Kuini. No te maha o nga tau e kimi ana ka tahi ka kitea e nga tangata pohara kaore nei e maharatia atu ma ratou e kitea ai aua mana i tukua mai ki a matou; na kua kimi matou i runga i a koutou huarahi Pakeha ano, mehemea ranei me pewhea te mahi e puta ai he ora ki a matou. E kore au he huna i aku korero i au e korero atu nei ki nga mema o te Komiti. Kua wha tekau rawa nga tau inaianei e mahi ture ana te Paremete mo runga mo nga Maori me o ratou whenua, a i roto i aua tau katoa kaore ano kia mahia etahi tikanga e puta ai he painga ki a matou ki nga Maori me o matou whenua. I aua tau katoa ko nga Pakeha anake ki te mahi i nga ture, ko matou ko nga Maori i penei me te hipi e tihorea ana te kiri, a kaore matou i amuamu; a tapahi iho i te kiko a no te hounga rawatanga ki te manawa katahi matou ka hamumu ake. Ko nga ture kua mahia e te Paremete i enei motu whakaputa mate mo te iwi Maori kua tae ki te waru tekau, a ko nga ture mai o Kawanatanga o Ingarani e ono e waru pea. Huihui katoa enei me era atu ture i paahitia e tae pea ki te tahi rau wha tekau, na ko te mutunga o enei ture ko o matou whenua kua tangohia noatia atu. Mehemea i murua e te ture ko nga whenua o koutou o te hunga whai rawa kua ora te Kawanatanga. Ko matou he hunga rawa kore, heoi ano a matou nei taonga ko nga whenua e toe nei ki a matou; me ata whakaaro mai te Komiti ki aku kupu, e korero atu nei, me ata titiro mai mehemea ranei e korero atu ana au i runga i te tikanga Maori Pakeha ranei. E inoi atu ana au kia homi tetahi mana ki au, kia waiho maku ano e whakahaere aku tikanga. Mehemea ka kore e whakaaetia mai taku tono, me tuhituhi rawa te whakakorenga mai me haina rawa e te Kawanatanga me nga Minita o te Kawanatanga; a ki te tukuna atu enei putake e te Komiti ki te Kawanatanga me tuku atu kia hainatia rawatia e te Kawanatanga ta ratou whakaaetanga ta ratou whakakorenga ranei i te tono a nga Maori kia whakamana ta ratou Paremete Maori. Me ata whakaaro pai e koutou ta matou inoi ka tuku mai ai i tetahi oranga ki a matou. Kaua koutou e ki, ki te whakamana mai ta matou tono tera e puta he mate ki nga Maori. Engari ki te kore e whakaaetia mai ta matou tono katahi matou ka tino pohara rawa atu; notemea e mohio ana au ka tangohia katoatia o matou whenua e nga Pakeha e te Kaitiaki ranei mo te Katoa, ka hokona katoatia atu. E kore e whaitikanga kia korero roatia atu e au aua take katoa notemea hoki e titiro atu ana au ki a koutou no Niu Tirenī nei koutou, kei te mohio koutou. Kua maha nga tau e mahi ana koutou i nga ture o te

koroni nei, ko nga tono katoa a nga Pakeha mahi paamu me era atu tangata o nga takiwa o tenei koroni kua manakitia e koutou; engari kaore ano kia whakaaetia mai tetahi tono a nga Maori, kaore ano tetahi ture kia mahia hei painga mo matou. I tupu ake au nei i roto i a koutou i nga Pakeha. E kite mai ana koutou kua kaumatua au nei, a i tupu mai au i taku tamarikitanga ra ano i roto i a koutou. E kite atu ana hoki au i roto i a koutou i taku hoa i a Te Witimoa taku hoa o roto o nga whawhai. I mahara au ka tupu tahi tatou ka kotahi ano he tikanga mo tatou; no naiane kua kite au kua kotia taku kaki kua riro aku whenua, kaore ano ana kia kite i tetahi ture kia paahitia e whakatau ana i tetahi painga ki a matou. E kore au a korero atu i nga take raruraru i tupu ake i waenganui i a tatou, notemea hoki e takoto ana aua raruraru i waenganui i a tatou, kaore he tangata ke atu i waho i a tatou hei whiriwhiri na wai ranei aua he. Na i runga i etahi o aua raruraru i uru ano te Kawanatanga, a tukuna atu ana ano e te Kawanatanga a ratou apiha ano me a ratou ake tangata hei whiriwhiri i aua raruraru, no reira ka whakapaea no nga Maori aua raruraru. E kore e whaitikanga kia korero roa au mo enei putake, engari ka whakaatu atu au ko ta matou a hiahia nei he mea kia tukuna mai he mana ki a matou mo runga mo a matou whenua e toe nei, me a matou whenua kaore nei ano kia whakataua e. te Kooti. E whaikupu ana au mo te whenua a takoto ana i roto i te Rohe Potae me era atu whenua. Tera tetahi hawhekaihe kei Nepia kua tono ki te Kooti kia whakataua nga take e te Kooti, kaore ano kia ruritia, e nukuhia ana e ia nga rohe kia tae mai ki to matou takiwa kia uru atu o matou whenua ki roto, a kua kahititia tana tono kia whakawakia ana take e te Kooti. Tera atu ano aku whenua rahi kei te tonoa e etahi Pakeha kua moe i nga wahine Maori, kaore nei he eka kia kotahi a aua Pakeha i te koroni nei. Ka tono atu au ki te Komiti mehemea ka kore e whakamana mai ta matou tono, kati me whakakore atu hoki nga Ture katoa o te Paremete kua pahitia i mua e pa nei ki nga whenua Maori, ko te Ture Kooti Whenua Maori me kore rawa atu, me nga Pire e mahia mai nei inaianei, notemea hoki kaore au i te kite huarahi ana i roto e taea ai e au te kimi oranga moku. I au a korero atu nei ki a koutou ki nga mema tawhito o te Paremete, ka tono atu ki a koutou kia whakaorangia matou i enei Ture. E kore au e wkakaroa i te Komiti. Ma koutou e whiriwhiri nga putake o ta matou Pitihana, he mea tuhituhi mai i runga i nga tikanga i oti mai i te Hui Maori i Waipatu.

- *H. K. Taiaroa.*] E mohio ana koe ki te tiriti i tuhia i te 28 o Oketopa, 1835, i Waitangi?— Ae kua rongo au.
- Kua korero koe i nga kupu o taua Tiriti?—Kua Kite au, kua korero au i te Tiriti tuatahi o Waitangi.
- Kua kite koe i te rarangi 3 e mea ana me whaimana nga Maori ki runga ki o ratou ake whenua?—Ko te Tiriti o Waitangi no te tau 1840.
- I kite koe i roto i te Tiriti o Waitangi e mea ana ka waiho ki nga Maori ano te mana o a ratou whenua?—Ae.
- I kite hoki koe me whaimana nga Maori ki te whakatu Runanga i ia tau?—Ae.
- E mahara ana ranei koe kaore i tukuna atu e te Kawanatanga o Niu Tireni aua mana ki nga Maori?—Kaore i whakamana nga tikanga o te Tiriti. Heoi ano te mea i whakamana ko te whakitunga Mema Maori mo te Paremete, a i te arahina matapotia nga Maori i roto i enei tau.
- I te mohio ranei koe ki nga huihuinga o nga Maori i Waitangi tae mai ki te hui o te whakakotahitanga i Waipatu?—Ae; kotahi te hui i tu ki Whanganui, e rua i Waitangi, kotahi i Orakei, e rua i Waipatu.
- Kua haina ranei koe i nga kiri hipi o aua hui o te whakakotahitanga?—Kua haina au i toku ingoa, kua haina katoa hoki toku iwi.
- E mea ana ranei aua kiri hipi kia tono nga Maori kia whakamana atu he Runanga ma ratou hei whakahaere i a ratou ake mahi?—Ae, e pena ana.
- E meinga ana ranei i taua kiri hipi ma nga Maori e pooti tetahi Whare, a ma taua Whare e pooti te Whare o runga?—Ae, e mea ana ma nga Maori e pooti tetahi Whare, a Ko tetahi Whare me rangatira Maori.
- I rongo ranei koe e tika ana e 22,000 Maori i haina i taua kiri hipi?—Ae, e 21,900 kua tuhi i o ratou ingoa, a kei te haina mai ano etahi.
- I a ratou e haina mai nei e tono ana ratou kia whakaaetia atu ma nga Maori e pou tetahi Whare, kia waiho ma ratou e whakahaere o ratou ake taonga?—Ae.
- Ki to mahara mehemea ka whakaaetia atu ta ratou tono, tera ratou e monio ki te whakahaere i a ratou mahi?—Ae. E mohio ana taua ki nga tikanga pakeha, a e mohio taua ki te whakahaere tikanga mo nga putake e whakaarohia ana kia mahia.
- I a koe e whakahua nei i te rarangi 71 o te Ture Whakamana, ko te ture ranei tera hei whakatu Paremete mo Niu Tireni?—Ae. Ko te Tiriti o Waitangi i te tuatahi, no muri ko te Ture Whakamana o te tau 1852, me nga mana i tukua mai i roto i te rarangi 71 o tau Ture; whakaritea ana e te Kuini te moni £7,000 i te tau. I huna katoatia enei mea, kaore i whakaaruria mai ki a matou.
- Katahi ano nga Maori ka tono kia whakamana aua mana i tukuna mai ra ki a ratou?—Ae. Katahi nei ano ka mohiotia he mana pera i tukuna mai ki a matou; a na nga tangata pohara koti pakarukaru nei i kite.
- A e inoi ana nga Maori inaianei kia tukuna atu aua mana ki a ratou?—Ae.
- E tono ana nga Maori kia whakaaetia atu nga Whare e rua,—kia kotahi me pooti, ko tetahi me Whare

rangatira?—Ae.

- A e mea ana ratou ma aua Whare e whakatu nga komiti o ia takiwa hei whakahaere i o ratou whenua?—Ae.
- E mohio ana koe e hara taua tonu i te mea kia takahi i te mana o te Paremete, engari he tonu kau na ratou kia tukuna atu he mana ki a ratou kia ahei ratou ki te whakahaere i o ratou ake whenua?—Kaore matou i te mea kia takahi matou i te mana o te Paremete; engari e tonu ana matou kia tukua mai etahi mana ki a matou i runga i nga tikanga i whakaaetia mai i te rarangi 71 o te Ture Whakamana.
- E tonu ana koutou ki te whakaaetia aua mana me mutu tonu atu te mana o te Kooti Whenua Maori ki te mahi i nga whenua Maori?—Ae; ko taua Kooti whenua Maori kei te whakamate i nga Maori. Na koutou na nga Pakeha i tapa he Kooti whenua Maori. E hara i te mea na matou tena ingoa i hoatu.
- *Takuta Parena.*] Ki taku whakarongo atu ki o whaikorero e mahara ana koe i whaimana te whakaminenga o nga iwi i mua atu o te tau 1840. Ka patai atu au mehemea ranei e mohio ana koe i uru atu nga rangatira o te whakaminenga ki te Tiriti o Waitangi, a no to ratou whakaaetanga kia uru atu ratou ki raro ki te mana o te Kuini ka mutu to ratou ake mana?—Ae, i tuhi ano taku matua me aku matua me etahi o aku iwi i tau tiriti. I tuhia o ratou ingoa ki Putiki, i Whanganui. I whakaae ano ratou; engari i tukua atu e te Kuini nga mana e mau mai i te rarangi 71 o te Ture Whakamana, whakaritea mai ana hoki e ia te moni £7,000 i te tau, a kaore ano kia tukua mai aua mana ki a matou.
- E mohio ana koe ko te putake mai o te Tiriti o Waitangi ko te tukunga i te mana hoko whenua Maori i Niu Tirenī ki te Karauna?—Ae, kua kite au e pena ana nga korero i roto i te Tiriti o Waitangi, e mea ana ko nga hoko whenua Maori me hoko anake ki a te Kuini; engari e mea ana mehemea ka utua ki nga Maori ta ratou utu i pai ai, kaore i mea me hoko i runga i ta koutou utu i whakarite ai, ara i te 3s. mo te eka.
- Kua pewheatia taua mana i mea ra ma te Karauna anake e hoko, kei whea inaianei taua mana?—Ki a matou nei kei te mana tonu taua tikanga. Mehemea kua kore e mana na nga Pakeha ano i whakakore atu. E hara i te mea na nga Maori i tonu kia whakakorea atu taua tikanga—engari na koutou ano—na te hunga e whakahaere nei i te Kawanatanga o tenei koroni; i whakakorea atu pea e koutou i runga i te tonu a nga Pakeha hiahia ki te hoko whenua ma ratou, no reira i whakakorea atu ai e koutou te tikanga ma te Karauna anake e hoko nga whenua.
- *Te Makaraka.*]—E whakaae ranei koe kia whakamana ano inaianei taua tikanga o te rarangi 2 o te Tiriti?—Mahemea ra e mana ana taua tikanga kua ora aku whenua kua kore e riro atu i a koutou.
- I runga i to tunga mai hei mangai mo nga Maori, e mahara ana ranei koe kei te hiahia nga Maori kia whakamana ano taua tikanga?—Ko taku utu atu mo tena patai, kua haina matou i te kirihipi a te Whakakotahitanga. Mehemea ka pera te tikanga ka purutia e nga Maori o ratou whenua, e kore e hokona, engari ano ki te Kawanatanga mehemea ka utua atu nga utu tika e whakaritea ana.
- I a koe e tu mai nei hei kaikorero mo te iwi maori e whakaae koe e whakaae ranei nga Maori o te whakakotahitanga, kia hoki ano ki taua tikanga o te Tiriti o Waitangi e mea ra ma te Karauna anake e hoko nga whenua?—E whakaae ana au kia hoki ano ki taua tikanga i whakaritea ra i te Tiriti o Waitangi, e pai ana au kia tukuna ki te Kawanatanga anake te mana hoko whenua, engari hoki me utu ki nga Maori a ratou utu i mahara ai he utu tika.

Te Morihana: E tino whakaaro nui ana nga Maori ki taua rarangi?

- *Te Makaraka.*] E ta ana koe (a Meha Keepa) e hiahia ana koe kia whakamaui ano taua tikanga o te rarangi 2. Na i runga i to tu mai hei mangai mo te iwi, me to tae atu ki te runanga nana nei i whakarite mai nga tikanga o te pitihana e takoto nei i te aroaro o te Komiti e kaha koe Ki te ki mai e pena ana te hiahia o te iwi Maori me tau e ki mai na?—Ae e whakaae ana nga iwi kia whakamana nga tikanga o te rarangi 2 o te Tiriti o Waitangi, engari e whakaae ana matou katoa i nga huarahi e whakahaerea ana mo runga mo nga hoko a te Kawanatanga. Kaore matou i te pai kia haere ake nga Apiha a te Kawanatanga ki nga Maori, tuku haere ai i nga moni iti ki tena tangata ki tena tangata, ka akiaki ai kia hokona te whenua. Engari mehemea ka waiho kia whakaaetia te hoko katahi ka hoko, katahi matou ka whakaae kia hokona peratia o matou whenua ki te Kawanatanga anake.

PARAIRE, 4 AKUHATA, 1893. WI PARATA.

Te Tiamana: I nekehia te mahinga a te Komiti i te Pitihana kia ronguna ai nga korero a Wi Parata.

Wi Parata: Ka mihi atu au ki nga Mema Honore o te Kaunihera mo te whakaaetanga kia tae mai matou ki konei i tenei ra. E mihi atu ana ano hoki au ta te Tiamana me nga Mema o tenei Komiti mo te tukunga i a matou kia whaki atu i o matou whakaaro mo runga i te Pitihana kua tukua mai nei ki to koutou aroaro. Me whaikupu atu au i te tuatahi ki te Komiti mo runga i te Tiriti tuatahi i waenganui i te Karauna o Ingarani me nga Rangatira Maori o Niu Tirenī. Ko te timatanga mai o te Tiriti ko te tukunga mai i te Rongopai ki a matou ki nga iwi

Maori. Na tera i huihui ai i whakakotahi ai nga iwi Maori. Ko te tohutohu mai tenei o te Rongopai me mutu te kai tangata a te Maori, me mutu te whakaheke toto, me mahi pai i runga i nga tikanga o te Rongopai. Na i te whakamaramatanga o enei tikanga e rua ki nga Maori ka whakaaetia e nga Kangatira o enei Moutere. E hara i te mea na te karere i panui haere i tae ai ki nga pito katoa o enei motu engari na nga Maori ano i panui haere aua tikanga. No reira ka whakahoa nga Maori ki nga iwi katoa o te ao, ka mau hota te rongo ki a ratou Maori ake ano. No muri i tena Tiriti ka tukua mai ko te Tiriti mo te tinana ake o te tangata me te whenua. Whakaaetia ana e nga Maori o enei motu taua Tiriti tuarua. I whakaaetia e nga Maori i te mea i kiia i roto i taua Tiriti ka "tohungia ki a ratou o ratou rangatiratanga me o ratou whenua." No nga tau o muri mai nei ka tahuri etahi tangata ki te takahi i nga tikanga o taua Tiriti. Me whakamarama atu e au te whakarereketanga o nga tikanga o te Tiriti. No te whawhai ki Wairau i timata ai te takahi a nga Pakeha i nga tikanga o te Tiriti. I tupu ake taua raruraru i runga i te hiahia a nga Pakeha Ma riro i a ratou etahi whenua, ko nga Maori i hiahia ki te pupuri i te whenua i runga i to ratou mahara ka tohungia o ratou whenua ki a ratou. Kei te mohio ano koutou nga Pakeha ki te putake mai o taua raruraru. E ki tuturu atu ana au no taua wa i timata ai nga Pakeha ki te takahi i nga tikanga o taua Tiriti o Waitangi. No muri mai i tena, ko te whawhai i Raro, i Pewhairangi, ara te whawhai ki a Hone Heke. E kaha ana au ki te ki atu i taua whawhai i takahia ano e nga Pakeha te Tiriti o Waitangi, i kiia ra i roto i taua Tiriti ka tohungia te rangatiratanga me nga whenua o nga Maori. E tiaki kau ana a Hone Heke i tona mana me ona whenua. Kaore a Hone Heke i takahi i nga tikanga o te Tiriti o Waitangi. I rongo au i timata taua whawhai i runga i te hokonga a te Karauna i etahi whenua Maori. I rongo matou nga Maori o tenei pito i timata taua whawhai i te tapahanga o te pou kara. Kaore i heke te toto tangata i runga i taua mahi a Hone Heke, ko taua rakau he mea tupu ano kikonei. E hara i te mea hari mai no tawhiti he rakau maroke kaore ona toto, katahi ka utua e te Pakeha te mea kore toto ki te toto tangata. I rongo ano hoki matou i whakaritea ano i roto i taua Tiriti kia tau ano ki nga Maori o ratou hiinga ika. Me whakaatu atu au ki te Komiti ko aua mahi katoa a nga Pakeha he mea takahi i nga tikanga o te Tiriti, he takahi hoki i nga tikanga i ata tohutohua mai ki a matou i te putanga mai o te Rongopai. Ko aua mahi a nga Pakeha i takahi i nga tikanga o te Tiriti i meinga ra "ka tukua ki nga Maori nga tikanga katoa rite tahi ki nga mea ki nga tangata o Ingarani." No muri i enei whawhai e rua kua korerotia ake nei e au ka puta ake ko te whawhai a te Rangihaeata i te takiwa o Poneke nei. I timata hoki taua whawhai i runga i te hoko whenua a etahi o nga Maori ki te Karauna. Ko te Rangihaeata kaore i pai ki te hoko, i ki ia i whakamana e te Tiriti nga take Maori, a kaore e tika kia hoko whenua te Karauna kia whakaae ra ano nga Maori nona te whenua. I timata taua whawhai i roto ano i nga Maori, i nga mea whakaae ki te hoko me nga Maori pupuru i te Whenua. Ko nga Pakeha kaore i noho pai i runga i te whakaaro tika, engari i awhina atu ratou i te hunga hoko, i runga i to ratou hiahia ki te whenua kia riro mai i a ratou. I taua whawhai i whakaae nga Maori kia awhina atu ratou i nga Pakeha kia patua o ratou whanaunga ake ano. Me ki atu au ki te Komiti e kore e tika ki kua i takahi nga Maori i nga tikanga o te Tiriti, notemea hoki na nga Pakeha ano ratou i akiaki i runga i to ratou whakahoanga atu i te hunga hoko. Me whakaatu atu ano e au ki te Komiti ko te toru tera o nga takahunga a te Pakeha i nga tikanga o te Tiriti i tuhituhia me nga tikanga i korerotia a wahatia mai i te tukunga mai o te Rongopai, i kiia mai ra me mutu te kai tangata me te whakaheke toto tangata. No muri i ena raruraru ka timata ko te whawhai i Whanganui, na aua putake ano. He hiahia no nga Pakeha ki nga whenua, me te hiahia o nga Maori ki te pupuru i o ratou whenua. No muri mai ko te whawhai i Heretaunga. Ko te Hapuku i hiahia ki te hoko, ko te Moananui i pupuru i te whenua. Na te Kawanatanga i kino ai aua raruraru i runga i ta ratou awhinatanga i te hunga hoko, na ratou i whakahoa atu kia kau e mahara atu ki o ratou whanaunga. Katahi nga Maori ka tino mohio e takahi ana nga Pakeha i nga kupu tohutohu mai a te Kuini kia tiakina paitia matou nga Maori ano he pononga na te Kuini, kia tohungia o matou rangatiratanga me o matou whenua. No te maharatanga o nga Maori i i enei mate katoa me to ratou kite i te rarangi 71 o te Ture o te tau 1852 i tukuna ai he mana ki nga Maori kia whakatu Runanga mo ratou, ka mahara ratou me whakarite he upoko mo ratou hei tiaki i a ratou me o ratou whenua, whakaritea ana e ratou ko Potatau. I te wa i tu ai a Potatau i mana mai ano te tuunga o te Kuini he manga a Potatau no te Kuini a i tu atu ano ia i raro i te mana o te Kuini. No muri i te tuunga o Potatau ka timata ko te whawhai i Waitara. Kei te mohio katoa tatou Pakeha Maori ko te Teira anake tona kotahi ki te hoko whenua i Waitara. Ko Wiremu Kiingi me te iwi nui katoa i pupuri i o ratou whenua Kaore te Kawanatanga o te Koroni i mahara kotahi ano te tangata i hiahia ki te hoko, awhina atu ana i a ia hapaia ana te pu hei tautoko i a ia. Na taua awhinatanga a te Kawanatanga i taua tangata kotahi i puta mai ai tetahi raruraru nui ki tenei moutere. No muri i te whawhai i Waitara ka timata te whawhai ki Waikato Kaore ano au kia rongo i mate he tangata i reira i kawea ai te whawhai ki reira. No muri i tena ka takahia ano e te Kawanatanga nga tikanga o te Tiriti, i murua e ratou nga whenua Maori i runga i te tikanga raupatu, te mahara ai he tangata kotahi nana i timata taua whawhai. No muri mai no te tau 1862 ka mahia ko Te Ture Kooti Whenua. I taua wa kaore ano kia whakaae atu nga Maori kia whakamana taua ture, kaore ano hoki kia huihui tahi nga Maori ki te whiriwhiri i nga tikanga o taua Ture. Tera koutou e ki i whakaaetia e nga Maori inahoki i uru atu ratou ki nga mahi i whakahaerea i raro i nga tikanga o taua Ture. I haere atu nga Maori ki aua Kooti i runga i to ratou mahara ka pera ano te whakahaere me nga whakawa Pakeha i roto i a koutou Kooti whakawa

hara, ki te kitea te hara ka whiu ai, a ki te kitea te tika ka whakatika ai. No te tau 1865 ka whakamana ano tetahi atu Ture Kooti Whenua Maori, me to matou kore mohio ki te take i whakarerekitia ai te Ture o te tau 1862. Na i whakaae ano nga Maori ki te ture o te tau 1865, a no te whakahaeretanga o nga tikanga o taua Ture ka tino mate ai nga Maori i runga i te whakaritenga kia kotahi tekau ano nga tangata mo ia poraka whenua. Me whakaatu atu e au ki te Komiti i takahi taua Ture o te tau 1865 i nga tikanga o te Tiriti o Waitangi, i mea ra taua Tiriti ka tohungia o matou whenua. Notemea hoki i raro i nga tikanga o taua Ture a te Paremete me tuku nga poraka whenua ki nga tangata tahi tekau, kua e maha atu. No te tau 1873 ka paahitia tetahi Ture hou hei whakatika i taua ture o te tau 1865 hei whakaora i nga mate i puta mai i runga i nga tikanga o taua Ture. No te kitenga o nga Maori i te tikanga o aua ture a nga Kawanatanga katoa o Niu Tireni ka mahara ratou kaore i te whakamana e nga Pakeha nga kupu tohutohu mai a te Kuini kia tiakina paitia matou. Kua ata korerotia atu e au enei putake katoa kia ata marama ai te Komiti ki nga whakaaro me nga hiahia a nga Maori kua tuhia mai nei e ratou. Kei te mohio ano koutou, kua tonono mai nga Maori ki a koutou e noho huihui ana i roto i te Paremete, kia tukua atu ki a ratou etahi mana i raro ano i nga tikanga o nga ture o Niu Tireni. E hara i te mea e tonono ana ratou kia tukua atu he mana i waho atu o nga ture e paahitia ana e te Paremete. E mahara ana matou nga Maori e tika ana ano ta matou tonono notemea e haere ana ta matou tonono i runga i nga putake o te Tiriti o Waitangi. E haere ana hoki nga tonono o ta matou Pitihana i runga i nga tikanga o te rarangi 71 o te Ture Whakamana i te Koroni nei. I roto i taua rarangi 71 e ki ana, "tera e tika kia whakamana nga ritenga me nga tikanga me nga mahi whakahaere a nga Maori o Niu Tireni mehema kaore ana ritenga e taupatupatu ana i nga tikanga whakahaere o te rangimarie." Me whakaatu atu e au ki te Komiti ko aua mahi reke a te Maori ko te kai tangata me te whakaheke toto tangata kua whakarerea katoatia e nga Maori, a kaore e hoki inaianei ki aua mahi. I mea ano hoki taua rarangi 71, "me whakapumau aua ritenga inaianei kia ahei ai ratou te whakahaere kawanatanga mo ratou hunga Maori." Kua 53 nga tau inaianei o te mahinga o te Tiriti o Waitangi, a kaore nei ano kia whakamaui mai aua tikanga. Kaore matou i te mohio no tewhea Kawanatanga te he, no te Kawanatanga o Ingarani no te Kawanatanga ranei o Niu Tireni nei taua he. E tonono atu ana nga Maori kia whakamana mai i tenei wa aua kupu whakaae mai a te Kawanatanga o Ingarani. I tatari atu nga Maori kia whakamana mai aua tikanga e te Kawanatanga o tenei Koroni a kaore nei ano kia whakamana. Kua maha ke nga tau e tatari atu ana matou kia whakamana mai e koutou ana tikanga i whakaaetia mai ra, a kua tonono atu matou inaianei ki a koutou kia whakamana mai i tenei ra. E hara i te mea e tonono atu ana matou i runga i nga tikanga Maori a o matou tupuna, engari e tonono atu ana matou i runga i o koutou huarahi ano. E tonono atu ana matou kia tukua mai ki a matou te mana whakahaere i o matou whenua notemea i mate tonu matou me o matou whenua i runga i te ahua o nga ture e mahia ana e te Kawanatanga o te Koroni nei. E tonono kau atu ana matou kia whakamana mai nga tikanga i whakaaetia mai ki a matou e te Kuini. I te wa ano i tuhia ai te Tiriti i whakahaua e te Kawanatanga a te Wekipiri te apiha a te Niu Tireni Kamupane kia tahuri ki te hoko i nga whenua Maori, na he takahi tera i te Tiriti o Waitangi. Kei te mohio auo te Komiti kaore ano nga Maori kia takahi i nga tikanga o taua Tiriti o Waitangi. Kua hoki ano nga Maori ki nga tikanga o tu Tiriti o Waitangi notemea i te mahia kinotia ratou me o ratou whenua. Kei te mohio ano koutou ki nga mate kua pa mai nei ki a matou. Na nga ture e mahia ana e te Paremete i mate ai matou. Kei to koutou aroaro e takoto mai na te pitihana me te Pire i mahia mai e nga Maori i to ratou hui i tu nei ki Waipatu i tenei tau. Kei te mohio ano koutou kua maha nga tau e tu ana nga hui Maori ki Waitangi ki Whanganui ki Waipatu me Waiomatatini ki te whiriwhiri i nga tikanga o nga ture mo nga whenua Maori e whakahengia nei e matou aua ture. Ko koutou kua roa nei ki Niu Tireni kei te mohio e hara era i nga ture o te Maori, ki ta te Maori ture o mua ki te tupu ake he raruraru ka patua te hoariri. Na nga tikanga o te Tiriti o Waitangi i whakarerea ai e ratou aua tikanga. Ko nga Maori i huihui nei ki te mahi mai i enei pukapuka kua tukua mai nei ki a koutou, kei te rapu he aha ra te take i pakeke ai ki a koutou te whakaae mai i enei mana kua whakaaetia noatia mai ra e te Kuini o Ingarani. Na inaianei i te wa e takoto mai nei enei tonono i to koutou aroaro kua rongo matou kei te mahia mai ano etahi Pire tino kino rawa atu i nga Ture o mua. Ko te Pire Hoko Whenua me te Pire Rahui, ehara i te mea ko enei anake kua rongo matou e 26 nga Pire kei te mahia mai i te Paremete mo runga mo nga whenua Maori. Kaore matou i te mohio ka pewheatia ranei e te Paremete aua Pire. Ki taku mahara ki te paahitia enei Pire katoa e kore rawa e toe tetahi rarangi o te Tiriti o Waitangi. Kei te pera ta matou mahara. Engari pea koutou nga Pakeha kei te kite tera e puta mai i roto he painga ki a koutou ina whakamana aua Pire. Kua whakamaramatia atu e au enei take i tukuna mai ai tenei Pitihana e nga Maori ki te Paremete. Engari me whakamarama atu e au ki te Komiti etahi o nga putake o te Pitihana me panui atu e au te rarangi tuatahi o te Pitihana (Panuitia ana te rarangi 1 o te Pitihana): No taua wa i whakaae tuatahi ai nga Maori kia uru atu ratou ki raro ki te mana o te Kuini me panui atu e au te rarangi 2 o te Pitihana (panuitia ana). Ko te rarangi 3 e whakaatu ana i te tukunga mai o te Rongopai. Kua whakamaramatia atu e au ki te Komiti na te Rongopai i whakarerea, ai e nga Maori a ratou mahi kino. Ko te rarangi 4 e mea ana (panuitia ana te rarangi 4): Ka kitea i runga i tenei i tino whakaaetia e matou nga tikanga i tohutohua mai ki a matou i te tukunga mai i te Rongopai ki a matou. Ko te rarangi 5 e mea ana i whakaturia he Kawanatanga hou i te tau 1854, me te Paremete. I tonono atu nga Maori kia uru mai ratou ki raro i te mana o te Kawanatanga o Ingarani a no te whakatuunga o te Paremete i

te tau 1854 e nga Pakeha e noho ana i enei Moutene, kaore ratou i whaikupu atu ki nga Maori e noho tahi ana i a ratou. Kaua te Komiti e ki he whakahihi tenei mahara o nga Maori, engari me mahara koutou e noho tahi ana nga iwi e rua i raro i taua Kawanatanga kotahi, a he mea tika ano kia mahara koutou kaore koutou i whaikupu ki a matou i runga i taua hiahia kia mahia houtia he tikanga Kawanatanga. Kua whakaatu ano au ki te Komiti no taua wa i whakaaro ai nga Maori kia whakaturia he upoko mo ratou. Ko te rarangi 7 o te pitihana e whakaatu ana i te wehi o nga Maori i te wa i whakaturia ai taua Kawanatanga hou kei murua o ratou whenua. No reira ratou i whakakotahi ai i a ratou ki te whakahe i nga ture e pa ana ki nga whenua Maori. E hara i te mea he whakahe no ratou ki nga ture mo te tinana o te tangata engari he whakahe na ratou ki nga ture e pa ana ki o ratou whenua. E mea ana te rarangi 8. (Panuitia ana te rarangi 8.) Panuitia ana te rarangi 9: Kua mahara nga Maori inaianei ahakoa i uru ratou ki te awhina i te Kawanatanga i roto i aua whawhai ka rite tahi to ratou mate—no reira ratou i whakakotahi ai i huihui ai ratou. Me mahara ano koutou he mea tika kia ata whakaaro ano koutou ki o koutou hoa i awhina i a koutou, kei te wehi atu hoki i naianei o koutou hoa nana kotou i awhina, kaore i te atawhaitia e koutou i tenei wa. Na mo runga mo te rarangi 10 kei te mohio ano koutou kei te tika ano aua kupu. (Panuitia ana taua rarangi.) Tera pea koutou e kata i tenei wa ki nga kupu o roto o taua rarangi. E tika ana kua tokomaha rawa koutou i tenei wa e tika ana ta koutou kata engari i taua wa e tokoiti noaiho ana te iwi Pakeha i enei Moutere.

RAHOROI, 5 AKUHATA, 1893.WI PARATA.

Wi Parata: E mihi atu ana au ki te Komiti mo ta koutou whakarongo pai mai ki aku korero o nanahi. I whakamarama atu au i nga rarangi o te pitihana tae atu ki te rarangi 10. Me whakamarama atu e au nga tikanga o te rarangi 11. (Panuitia ana taua rarangi.) Kei te mohio ano to koutou Komiti i whakaae ano nga Maori i taua wa kia whiriwhiria nga take ki o ratou whenua kia kitea ai nga tangata me nga iwi e tika ana ki nga whenua. I taua wa i whaimana ano nga Rangitira o nga iwi ko ratou nga kaiwhakahaere me nga kaitiaki o nga iwi. I te wa i timata ai te mahi a te Kooti i nga whenua Maori i raro i nga tikanga o taua Ture, i pa he mate ki nga iwi Maori. Ko te tino take i puta ai he mate i runga i nga tikanga o taua Ture, na te kaha o te whakahaere o nga Kaiwhakawa kaore i marama ta ratou whakahaere i nga tikanga o taua ture. E kore au e kaha ki te ki atu na nga Kaiwhakawa te he na te Paremete ranei te he i mana ai kia kotahi tekau ano nga tangata mo roto mo ia tiwhikete. Na tenei i mohio ai nga Maori ka puta mai he mate ki a ratou i raro i nga tikanga o "Te Ture Kooti Whenua 1865." Kei te mohio ano nga mema o nga Whare e rua, he maha nga pitihana a nga Maori i tuku mai ai whakaatu mai kua tukuna o ratou whenua ki nga tangata kotahi tekau me ta ratou inoi kia whakahokia ano nga whenua ki te iwi nona te whenua. Ko etahi o aua whenua kua pau ke te hoko. No muri i aua tono a nga Maori, ka mahia ano tetahi ture i te tau 1867 whakatika i taua ture, whakamana ana kia tokomaha atu nga tangata mo nga whenua. (Panuitia ana te rarangi 15.) I mahara nga Maori i ahua poi atu taua Ture i era atu ture i mahia i mua mo runga mo nga whenua. No muri ka whakatikaia ano hoki taua ture. Kua whakamaramatia i te rarangi 16 nga mahara o te iwi Maori mo aua take (Panuitia ana te rarangi 16): I mahara nga Maori ka penei me te rewena e whakapupuhi nei i te paraoa kia ki te riihi, i mahara ratou tera e tupu haere aua mate. No muri ka kitea i tika te mahara o nga Maori. Kei te rarangi 17 te whakamaramatanga o enei take e koretia atu nei e au. Ko te rarangi 18 e mea ana. (Panuitia ana te rarangi 18): I mahara nga Maori e kore e whakaarotia o ratou ake take ki nga whenua i mohio ano nga Maori ki o ratou ake whenua, ki to ia tangata to ia tangata. I raro i nga tikanga o te ture o te tau 1873 i takahia te mana o nga rangatira. I kite nga rangatira nona te paanga nui ki te whenua ka whakaritea ia ki nga tangata o tona iwi. Na taua tikanga i tupu ake ai nga raruraru i waenganui i nga Maori, notemea i whaimana nga tangata iti o ratou panga ki te tautohe ki nga tino rangatira nona te paanga nui ki te whenua. Na i runga i te whakahaere a nga Kaiwhakawa i nga tikanga o taua ture i whakaritea nga paanga o nga tangata, kaore i maharatia nga tino take paanga o nga rangatira nona te whenua, ahakoa rangatira tangata ake rangatira whaimana ranei i runga i te whenua. I te wa e mana ana te ture o te tau 1873 i whakaritea te paanga o nga tangata i te whakahaerenga o nga hoko whenua a te Kawanatanga rite tahi te utunga o te moni ki nga tangata ahakoa rangatira ahakoa tangata kore mana whaipanga ki te whenua. Kei te mohio ano te Komiti e hara tera i te tikanga pai ki nga Maori, na te Whakapono anake i kore ai e kino nga Maori. Koia nei nga take i kore ai nga Maori e pai atu ki taua Ture. I mua i te mananga o taua Ture i mohio ano nga Pakeha kei nga rangatira ano te tino mana o te whenua, a i runga i a ratou whakahaere hoko i waiho tonu ma nga rangatira e whakahaere. Koia ano te mea tika ma nga rangatira ano e whakahaere nga hoko engari na nga ture o te Paremete i mahi aua tikanga kia rite tonu nga rangatira me nga tangata kore tikanga. E whakamarama atu ana te rarangi 20 me te 21 o te pitihana i te whakakuaretanga i te iwi Maori me te takahanga o te mana o nga rangatira (Panuitia ana te rarangi 22). Me ata rapu e te Komiti enei take ka mahi ai i tetahi pire hei tuku mana mai ki a matou ma matou ano e whakahaere o matou whenua, ka tuku mai ranei ma matou ano e mahi tetahi ture. Kaua koutou e whakaaro he whakahihi tenei tono a matou. Kua maha nga tau e whakahaere tikanga ana koutou nga

Pakeha a kaore ano kia puta mai tetahi painga ki a matou. He mate tonu i puta mai ki nga Maori i runga i nga ture a te Paremete. E hara i te mea pakeke tenei e tonoa atu nei e matou kia homai ma matou ano e whakahaere o matou whenua kia pena ano me koutou e whakahaere nei i o koutou ake whenua. E hara i te mea e tono ana matou kia tukua mai he mana ki a matou hei hanga ture mo te tangata ara mo te tinana o te tangata, engari mo o matou whenua anake. E ki ana nga Pakeha kei te tiakina paitia kei te arohatia matou. Mehemea he tika he aha te whakaaetia ai ma matou ano e whakahaere o matou whenua kia penei ano me koutou e whakahaere nei i o koutou whenua. E hara tena i te aroha ta koutou mahi e here nei i o matou whenua. E hara i te mea e kuare ana koutou ki nga take e korerotia atu nei e au. Kei te mohio ano koutou ki nga mate e pa nei ki nga Maori me o ratou whenua. E whakaatu atu ana te rarangi 24 i nga mate e pa mai ana ki nga Maori i runga i nga tikanga o aua ture. E kore e taea te korero katoa atu i nga mate e pa ana ki te iwi Maori. Kei te mohio ano te Komiti ki te tini o nga auetanga o nga Maori i roto i enei tau maha noatu. E kore e tika te ki kei roto ano nga mema Maori i te Paremete e mahi tahi ana i aua ture. Na te taimaha onga tikanga o aua ture i rongona ai te reo o nga Maori e whakahe ana i aua tikanga. Tera te Komiti e ki mai he Maori ano kei roto i te Paremete e mahi ana i aua Ture. E hara tena i te kupu tika hei utu mai mo nga tono o roto o te pitihana notemea hoki tokowha ano nga mema Maori e kore ratou e kaha ki te whakahaere pooti mo ratou he whakapohe kau tena i nga Maori, te hoatutanga kia tokowha ano nga mema Maori i te Paremete. Kei te mohio ano koutou e kore e whaimana ena tokowha i te pootitanga i roto i te Paremete, e kaha ai ranei ki te whakarereke i nga ture e puta ai he painga ki nga Maori me o ratou whenua. E whakaatu ana te rarangi 26 i nga mahi a te Paremete a kua tino mohio matou kaore i te mahia nga ture hei painga mo nga iwi e rua engari e mahia ana hei painga mo nga Pakeha hei mate mo te iwi Maori. (Panuitia ana te rarangi 26.) Me whakaatu atu e au ki te Komiti e tono ana nga Maori kia tukua ma ratou ake ano e whakahaere o ratou whenua, engari e tono atu ana ratou ma roto ano i te Paremete. E hara i te mea e tono atu ana ratou kia puta mai taua mana ma waho atu o te Paremete. I nga rarangi whakamarama o te whakamutunga ana i te 1, 2, 3, 4, e whakaatu atu ana ratou i nga mana e tonoa nei e ratou kia mana ai ratou ki te whakahaere i o ratou ake mea. (Panuitia ana te rarangi 5.) Kaore he mea o roto o tenei tono e takahi ana i nga ture o te Paremete mo runga mo nga whenua Maori. Ko te rarangi 6 kei te marama ona tikanga. Kua apitiria e matou ki ta matou pitihana te kape o te Pire i whakaaetia e nga Maori i te hui o te whakakotahitanga i hui nei ki Waipatu i te 29 o nga ra o Mei 1893 kei taua pire te whakamaramatanga o nga take e tonoa nei e matou. Kaore hoki aua tono i te haere ke atu i waho atu o te Paremete o Niu Tireni me nga ture o Ingarani. Engari he tono na matou ki te Paremete tonu o Niu Tireni. Kua tuhia ki te rarangi 6 nga mana e hiahia ana e nga Maori kia tukua mai ki a ratou. Ko nga kupu whakamutunga o te pitihana e mea ana "a ka inoi tonu a koutou kai-pitihana." He tika e kore e mutu ta matou inoi ki te Paremete kia tukua mai aua mana ki a matou. Ahakoa tenei Paremete era atu Paremete ranei. Ki te kore e whakamana mai e tenei Paremete ka tonoa e matou ma waho ki wahi ke. Kua mutu taku whakamarama atu ki te Komiti i nga tikanga o ta matou pitihana. Me whakamarama atu e au nga tikanga o te pire kua apitiria nei ki to matou pitihana. E hara i te mea e whai ana nga tikanga o taua Pire i nga tikanga Maori. E whai ana ano i nga tikanga kua oti mai i te Paremete o Ingarani me ta koutou Paremete o Niu Tireni nei, a e mea ana matou me whakamana mai ano i runga i nga huarahi e mahia mai nei a koutou ture (Panuitia ana te rarangi timatanga o te Pire.) Ka kite koutou e haere ana ta matou tono i raro ano i nga tikanga o ta koutou ture o te tau 1852. Ko nga kupu whakamutunga e penei ana "kaore e taupatupatu ana i nga tikanga whakahaere o te rangimarie." Ka kaha au ki te ki atu e kore nga Maori e touo atu kia tukua mai he mana e takahia ai te rangimarie me nga tohutohu mai o te Rongopai. He kupu tohutohu mai era ki nga Pakeha me nga Maori a kaore matou i te hiahia kia puta ke atu matou ki waho o aua kupu tohutohu mai ki a tatou. E penei ana te rarangi 71 o te ture o te tau 1852 (panuitia ana taua rarangi). E haere ana ta matou tono i roto i te pitihana me te Pire i raro ano i nga ture kua whakatakotoria mai e te Paremete o Ingarani me te Paremete o Niu Tireni. E whakahua ana ano matou i roto i ta matou pitihana i etahi kupu o taua rarangi 71. Kua ki atu ano au ki te Komiti ki te kore e whakaaetia mai e te Paremete ta matou touo ka tonoa e matou ki tetahi atu hunga whaimana. Ka tukua e matou ta raatou tono i runga i nga kupu whakaae i roto o taua ture o te tau 1852. Kaore he tikanga kia korerotia atu e au nga rarangi timatanga o te Pire, engari me korero atu e au nga tikanga o te rarangi 9. He tono tena na nga Maori kia tukuna atu ma ratou ano e whakahaere o ratou whenua kia rite ki nga tikanga e mau nei i taua rarangi o te pire e mau nei i taku ringa, e takoto mai na hoki i to koutou aroaro, e penei ana taua rarangi. (Panuitia ana te rarangi 9.) Kei pohehe mai te Komiti ki te ahua o to matou tono e tono atu nei. E tono kau atu ana matou kia tukua mai ki a matou te mana whakahaere i o matou whenua penei ano me koutou Pakeha e whakahaere nei i o koutou whenua, kaore nei e taea e te tangata te whakararuraru i a koutou. E pena ana hoki to matou hiahia kia kua he tangata e whakararuraru i a matou, ma matou Maori ano e whitake aua ki te whenua e whakararuraru, kua he tangata ke atu e mana ki te whakararuraru i o matou whenua. Koia nei te tikanga o taua rarangi 9. Ko te rarangi 10 e mea ana ki te whakamana tenei Pire me mutu atu te Kooti Whenua Maori, me mutu atu i tenei tau ano. Koia nei te tono a nga Maori 21,900. He nui rawa te mahi a nga Maori i a ratou e whiriwhiri ana i enei tikanga. He roa rawa te mahi haina a nga Maori i o ratou ingoa. Kua whakamaramatia atu e au nga tikanga o ta matou pitihana me ta matou

Pire kua apitiria nei ki taua pitihana. Ka mihi atu ano au ki te Tiamana me nga mema o te Komiti mo ta koutou whakawateatanga i enei rangi e rua hei korerotanga moku me ta koutou whakarongo pai mai ki aku kupu whakamarama atu ki te Komiti.

- *Te Wanihana.*] E ki ana koe na te tokoiti o nga mema Maori i kore ai ratou e whaimana? —Ae, kua ki atu ano au tokowha ano nga mema o te Whare o Raro; heoi ano to ratou mana ko a ratou pooti, a kaore e mana ana i roto i te Whare mo runga mo nga take Maori e mahia ana.
- E tika ana ranei na to pooti kotahi i hinga ai tetahi Kawanatanga; a he mema ano koe no taua Kawanatanga, a mehemea i piri tonu koe ki a matou, kua mana tonu taua ture pai e kiia nei e koe he ture pai tera, a kua kore e mahia te ture e kiia nei e koe he ture kino? —Ae e tika ana ano tena, engari kaore tena i te pa ki nga take e inoi mai nei nga Maori i roto i ta ratou pitihana.
- Mehemea ra ka taea e te Maori kotahi te turaki te Kawanatanga, he nui ke atu te mana o te tokowha? —Ae; engari kaore au i te mohio e whaitikanga ana tena korero mo runga mo enei putake.
- I te mea e mahia ana he ture kino, kaore ra i whakaaetia e koe, kaore ranei ia i tika mehemea i whakamutua e koe to nohonga Minita, ka tu ai he mema noaiho o te Whare? —I te wa e tu ana koe hei Minita i whakakorea atu te ture pai, a i uru atu koe ki te whakakore? —Ko te take i whakahoa ai au ki a te Tapata, he mea naku kia mahia he oranga mo nga Maori mo runga mo nga whenua raupatu. I whakaae a te Tapata kia awhina i au i runga i taua mahi. No muri mai ka rongu au kua whakahau atu a te Tapata ki a Kapene Pereki kia hokona e ia a Whenuakura, katahi au ka wehi kei kore e whakahokia nga whenua raupatu ki nga Maori. No reira au i pooti ai ki te turaki i a te Tapata, kei tu tonu ia ka hokona katoatia e ia nga whenua Maori, e kore e whakahokia atu etahi ki nga Maori.
- Kaore au i te whakahe atu mo to mahi, engari i ki koe kaore he mana o nga mema Maori tokowha; i kitea nei na to pooti kotahi i hinga ai te Kawanatanga. —E hara au i te tangata i tae ki te kura, a i taua wa e tauhou ana au. Kaore au i tino mohio ki nga tikanga o aua mea e mahia ana. I whakahe tonu au i nga ture katoa tae noa ki te wa i meingatia ai kia kaua e whakataua nga whenua ki te hunga tahi tekau anake.
- *H. K. Taiaroa.*] E mahara ana ranei nga Maori kei te mana tonu te Tiriti o Waitangi? —Ae, e mahara ana nga Maori kei te mana tonu te Tiriti o Waitangi.
- E tono ana ranei nga Maori kia mana tonu te rarangi 2 me te rarangi 3? —Ae.
- I tuhi ranei nga Maori i o ratou ingoa ki taua pukapuka i runga i to ratou hiahia kia mau ano ki a ratou o ratou whenua, taonga, ngaherehere, hiinga ika me o ratou mea katoa? —Ae, koina te take i tuhi ai nga rangatira i taua tiriti.
- E mahara ana ranei koe kua takahia aua rarangi? —Ae.
- A na wai i takahi? —Tae noa mai ki tenei ra kaore ano au kia rongu kua takahi tetahi Maori i aua tikanga; engari ko nga Pakeha i te takahia i aua tikanga.
- E mahara ana koe i te takahia aua tikanga e te Kawanatanga o Niu Tireni i a ratou e tango ana i nga whenua Maori me te kore utu i nga utu tika mo aua whenua? —Ae, e ki ana au kua takahi pera te Kawanatanga o Niu Tireni i taua tiriti.
- Kua kite ranei koe i te Ture Whakamana o te tau, 1852, e korerotia nei i roto i te pitihana? —Ae, kua kite au.
- *Te Wanihana:* He aha te tikanga o enei patai, i te mea kua oti katoa ena putake te tuhituhi i roto i te pitihana kua hainatia mai na e te 21,900 tangata.
- *H. K. Taiaroa.*] E hiahia ana nga Maori kia tukuna atu ki a ratou nga mana i whakaritea e te rarangi 71 o taua ture kia ahei ai ratou ki te whakatu Runanga? —Ae, koia na ra te take i haina ai aua Maori (21,900) kia tukuna atu he mana pena ki a ratou.

He mana whakau, i Taia a te S. Costall, Kai-tai Perehi a te Kawanatanga, Weringitana.—1893.